

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՆՈՒԹՅՈՒՆԸ (1990-2003 թթ.)**

ՄԻՆԱՍՅԱՆ Է. Գ.

ՀՀ սահմանադրությամբ ամրագրված է, որ Հայաստանի Հանրապետությունն ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական և իրավական պետություն է: Այս դրույթը ենթադրում է, որ պետությունը ժողովրդի առջև պարտավորվում է պայմաններ ստեղծել անհատի համար՝ կազմակերպելու իր կենսագործունեությունն ընտանիքում, աշխատանքային կոլեկտիվում և հասարակության մեջ:

Սոցիալական ոլորտում բարեփոխումների իրականացումն անհնար է առանց հասարակական կյանքի բոլոր կողմերի արմատական փոփոխությունների, իսկ հաջողությունների մասին հնարավոր է դատել բնակչության կենսամակարդակի աստիճանով և գործընթացի նկատմամբ բնակչության տարբեր խավերի վերաբերմունքով: Անկախության տարիներին ՀՀ-ում վարվող սոցիալական քաղաքականությունը վերլուծելու նպատակով այն պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու փուլի: *Առաջին փուլը (1990-1995 թթ.)* շուկայական հարաբերությունների ձևավորման սկիզբն էր: Այս փուլում Հայաստանում սոցիալական քաղաքականությունը դիտվում էր որպես ընդհանուր տնտեսական ռազմավարության բաղկացուցիչ մաս: Անկախության հռչակումից հետո Հայաստանի իշխանությունների առջև ծառացան բազմաթիվ խնդիրներ, որոնց թվում էին կարիքավորների ու գործազուրկների պաշտպանությունը և հասարակության բոլոր խավերի շահերն ու նախասիրությունները հաշվի առնող ամբողջական սոցիալական քաղաքականության մշակումը: Դա Հայաստանի համար բավական բարդ խնդիր էր՝ սոցիալական քաղաքականության իրականացման մեխանիզմների և ավանդույթների բացակայության պատճառով: Անկախ պետականության բացակայության պայմաններում Հայաստանի սոցիալական քաղաքականությունը համապատասխանում էր այն երկրի (ԽՍՀՄ) սկզբունքներին, որի կազմի մեջ էր նա գտնվում: Միաժամանակ, Հայաստանում գործում էին սոցիալական պաշտպանության սեփական մեխանիզմներ, որոնք հիմնված էին ազգային սովորույթների վրա:

Խորհրդային պետության սոցիալական քաղաքականությունը զուրկ էր հարուստների, միջին խավի և կարիքավորների շահերի պաշտպանությունն ապահովելու գաղափարախոսությունից, նորմերից և մեխանիզմներից, քանի որ նման բաժանումը խորթ էր այդ հասարակարգին: Սոցիալիստական հասարակարգը, բոլոր թերություններով հանդերձ, իր սոցիալական քաղաքականությունը հիմնում էր համընդհանուր սոցիալական ապահովման և առավելագույն սոցիալական երաշխիքների սկզբունքների վրա: Պետությունն ապահովում էր անվճար կրթություն, բուժում, կացարան, հանգիստ, ծերության կենսաթոշակ, հաշմանդամության թոշակներ, անչափահաս երեխաների նպաստ, իրագործում համընդհանուր զբաղվածության խնդիրը: Սոցիալական քաղաքականության կարևորագույն տարր էր նաև առաջին անհրաժեշտության ապրանքների դոտացիան և սպառող-

դական գների կայունությունը, որոնք շատ ապրանքների համար անփոփոխ էին մնում տասնամյակների ընթացքում: Սոցիալիզմի իրական նվաճումների թվին կարելի է դասել աշխատանքի և հասարակական ֆոնդերի միջոցով սպառման ու բաշխման հարաբերությունների համակարգի ստեղծումը, որն ապահովում էր աղքատությունից և երաշխավորում բնակչության լայն շերտերի անձնական սպառման բավական բարձր մակարդակ:

Բոլոր թերություններով հանդերձ, արտադրության կառավարման և պլանավորման կենտրոնացված մեթոդների շնորհիվ ստեղծվել էին պայմաններ, որոնք թույլ էին տալիս տևական ժամանակամիջոցում խոշոր բյուջետային հատկացումներ իրականացնել սոցիալական ոլորտի զարգացման համար: Սոցիալական կարիքների համար զգալի միջոցներ էին հատկացվում արդյունաբերական ձեռնարկությունների և այլ կազմակերպությունների ֆոնդերից, ինչպես նաև արհեստակցական միությունների միջոցներից: Խորհրդային հասարակության էական, բնութագրիչ կողմերից էր նաև բևեռացման ցածր աստիճանը: Այսպես, 1976 թ. բարձր վարձատրությամբ աշխատողների 10%-ի եկամուտների հարաբերակցությունը ցածր վարձատրությամբ աշխատողների 10%-ի եկամուտների նկատմամբ կազմում էր 3,35, իսկ 1986 թ.՝ 3,38¹: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո իրադրությունը սոցիալական ոլորտում կտրուկ փոխվեց: Ակնհայտ դարձավ, որ *Առաջին*՝ կրթության, գիտության և մշակույթի, ինչպես նաև բնակչության անապահով խավերի նկատմամբ հավասարաչափ պետական աջակցության քաղաքականությունը, ըստ էության չլուծելով ոչ մի սոցիալական խնդիր, բյուջետային սուղ միջոցները փոշիացնում էր: *Երկրորդ*՝ ապրուստի համար անհրաժեշտ նվազագույն սահմանից կրկնակի ցածր միջին աշխատավարձի պայմաններում քաղաքացիները չէին կարող լուրջ հատկացումներ կատարարել սոցիալական ապահովագրության ֆոնդերին: Նույնը վերաբերում էր գործատուների հնարավորություններին: Այս փաստը քիչ հավանական էր դարձնում գործազրկության, հիվանդությունների ապահովագրման գործուն համակարգի կազմակերպումը և արդյունավետ կենսաթոշակային ֆոնդերի ստեղծումը: *Երրորդ*՝ սոցիալական լարվածության տեսակետից դրությունը բարդացնում էր նաև այն, որ պետությունը շարունակում էր հավակնել սոցիալական դաշտում գլխավոր «գործող անձի» դերին, իսկ բնակչությունն առաջվա նման պետությունից սպասում էր համընդհանուր պարտականությունների կատարում, որն իրական չէր: *Չորրորդ*՝ արդյունավետ սոցիալական քաղաքականություն իրականացնելու տնտեսական հնարավորությունների կտրուկ անկումը տեղի էր ունենում այն պայմաններում, երբ սոցիալական աջակցության կարիք ուներ բնակչության մոտ մեկ երրորդը: Չարդարացվեցին նաև սեփականաշնորհումից բյուջեի մուտքերն ապահովելու հույսերը, քանի որ պետության իրական դրամական եկամուտները սպասվածից առնվազն 10 անգամ ցածր էին: Այս սխալները խիստ սահմանափակեցին հանրապետության տնտեսական զարգացման հնարավորությունները, ինչը բացասաբար անդրադարձավ բնակչության սոցիալական վիճակի վրա: Պետք է ընդգծել, որ դրանք նաև անցման շրջանի դժվարությունների բնական հետևանքներն էին: *Հի ն գ է -*

¹ Ст'ю Труд в СССР. Финансы и статистика, М, 1988, с. 146.

ընդհանուր առմամբ պարզորոշ երևաց, որ մասնավոր հատվածում աշխատանքային հարաբերությունները դեռևս կանոնակարգված չէին, իսկ արհմիություններն անգործության էին մատնվել: Տեղի էր ունեցել մարդկային կապիտալի փոշիացում և լրջորեն վտանգվել էր միջին խավը՝ ժողովրդավարության ու քաղաքացիական հասարակության և կայուն զարգացման խթանիչ ուժը: Վեցերորդ 'դրությունը բարդանում էր նրանով, որ դեռևս լուծված չէին փախստականների և երկրաշարժի գոտու բնակչության հիմնահարցերը: **Երկրորդ փուլը (1996 թ. այսօր)** կազմակերպական առումով ինքնուրույն և ֆինանսավորման տարբեր աղբյուրներ ունեցող, այսինքն՝ սոցիալական աջակցության և սոցիալական ապահովագրության համակարգի տարանջատման սկիզբն էր: Անկախության տասը տարիներին ՀՀ-ում իրական սոցիալական քաղաքականության ցուցանիշների դինամիկայի վերլուծությունը ցույց է տրված աղյուսակում²:

ԱՂՅՈՒՍԱԿ

ՀՀ հիմնական սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշները անկախության 10 տարիներին (1991-2000թթ.)³

Ցուցանիշները	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Տնտեսության մեջ զբաղվածների թվաքանակը (հազ. մարդ) (բանվոր-ծառայող)	1672	1578	1543	1488	1476	1436	1372	1337	1298	1283
Գործազրկության մակարդակը (%)		1,8	5,3	6,6	6,7	9,3	10,8	9,4	11,2	10,9
Բնակչության դրամական եկամուտները (մլրդ դրամ)	14,7	41,7	395	93,7	289,3	434,3	514,4	581,3	627,1	698,4
Բնակչության դրամական ծախսերը (մլրդ դրամ)	12,6	27,5	250,1	84,9	274,5	423,6	519,8	578,9	631,7	682
Միջին ամսական աշխատավարձը (դրամ)	337	1395	12173	174,8	7680	9469	13581	18000	20157	21330
Նվազագույն աշխատավարձը	130-140	1200	7350	375	540	830	1000	1000	5000	5000
Միջին ամսական կենսաթոշակը, (ռուբլի/դրամ)	167	1497	9024	1509	2584	3114	3673	3793	4921	4481
Բնակչության դեպոզիտները խնայքանկի հիմնարկներում (մլրդ դրամ)	2111	2284	1030	146	952	2148	3124	5524	8073	12282

Աղյուսակից երևում է, որ սոցիալական ոլորտի բարեփոխումները չեն բխել հստակ մշակված սոցիալական քաղաքականությունից և ունեցել են ավելի շատ - մարտավարական, քան ռազմավարական բնույթ: ՀՀ-ում իրականացվող սոցիա-

² Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2000 թ. հունվար-դեկտեմբերին, Ե., 2001, էջ 89-103: Հայաստանի վիճակագրական տեղեկագիրք (1999, 2000), Ե., 2001, էջ 56-86:

³ Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 2001, Ե., 2001, էջ 93:

լական բարեփոխումները դեռևս համարժեք չեն բնակչության կենսական հիմնախնդիրներին: Հանրապետության բնակչության 68,3%-ը բավարարված չէ ներկայիս իրավիճակով, իսկ 74,3%-ը անբավարար է գնահատում իրականացվող տնտեսական բարեփոխումների ընթացքը⁴: Կենսամակարդակի խիստ անկման հետևանքով նկատվում է հանցագործությունների, հիվանդությունների, հաշմանդամության, մահացության աճ: Ինչ վերաբերում է սոցիալական զարգացման որոշ ցուցանիշներում նկատվող դրական տեղաշարժերին, ապա դրանք այդպես էլ զարգացման կայուն միտումներ չունեցան: Սոցիալական ոլորտում որպես դրական տեղաշարժ կարելի է նշել համակարգում իրականացված կառուցվածքային բարեփոխումները, բնակչության սոցիալական ապահովության նոր կառուցակարգերի ստեղծումը, ոլորտը կանոնակարգող բազմաթիվ իրավական ակտերի առկայությունը, սոցիալական աշխատողների պատրաստման և վերապատրաստման ծրագրերը, կայուն համագործակցությունը միջազգային կառույցների հետ, սոցիալական ոլորտի կառավարման համակարգի որոշակի տեխնիկական զինումը և, իհարկե, ոլորտի բարեփոխումներին ուղղված բազմաթիվ ծրագրերի առկայությունը: Ոլորտի հետագա զարգացումը հիմնականում կախված է այդ ծրագրերի հետևողական իրագործումից: ՀՀ սոցիալական քաղաքականությունը դեռևս կայացման փուլում է, իսկ առկա բացթողումները պայմանավորված են ՀՀ-ում տնտեսական իրական հնարավորությունների վրա հիմնված սոցիալական քաղաքականության միասնական հայեցակարգի բացակայությամբ, սոցիալական ապահովության, ինչպես նաև սոցիալական գործընթացների համակարգերի բացակայությամբ:

Կառավարության տնտեսական բարեփոխումների ձեռնարկումներում, հատկապես 1992 թ. անտեսվեցին սոցիալական կողմնորոշումների հիմնահարցերը:

Հանրապետությունում վարվող սոցիալ-տնտեսական քաղաքական ներկա իրավիճակում խոսք լինել չի կարող հասարակության ամենալայն շրջանների կենսապայմանների բարելավման մասին: Չնայած տարեցտարի պաշտոնապես արձանագրվող 5-6%-անոց տնտեսական աճին, չի հաջողվել այն ուղղել բնակչության լայն շերտերի վիճակի բարելավմանը: Շուկայական բարեփոխումների պտուղներից առայժմ օգտվում է բնակչության չնչին փոքրամասնություն կազմող ունևորների խավը: Կարելի է պնդել, որ տնտեսական աճը հիմնված է երկրի արտաքին պարտքի անընդհատ աճի և եկամուտների ու հարստության անթույլատրելի բեռնացման վրա: ՄԱԿ-ի ազգային փորձագետների դիտարկումներով հախտոն ու հապճեպ սեփականաշնորհման հետևանքով հանրապետության ընտանիքների 8%-ը տիրացավ մասնավորեցված գույքի ավելի քան 90%-ին⁵: Առավել հարուստ և առավել աղքատ բնակչության 20%-ի ծախսերի տարբերությունը կազմեց 6,6, իսկ եկամուտը՝ 32,2: Եվրոպայի, Կենտրոնական Ասիայի և Լատինական Ամերիկայի հարավ-արևելյան երկրների շարքում Հայաստանը դեռևս առաջին

⁴ Տե՛ս **Պողոսյան Գ.**, Բնակչության վերաբերմունքը Հայաստանում ընթացող տնտեսական բարեփոխումների նկատմամբ (Հայաստանի տնտեսությունը, 2000թ., Ե., 2000, էջ 7):

⁵ Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 1999, Ե., 1999, էջ 39:

տեղում է եկամուտների անհավասար բաշխվածության առումով⁶։ Ավելին, ներկա դրությամբ առավել հարուստ ընտանիքների 4-5%-ը տնօրինում է ազգային հարըստության առնվազն կեսից ավելին։ Տնտեսապես ակտիվ բնակչության տեսակարար կշիռը, բնակչության ընդհանուր թվաքանակում տարեցտարի նվազելով, 1998 թ. կազմել է ընդամենը 35,6%։ Միննույն ժամանակ, 1992 թ. համեմատ, ավելի քան 220 հազարով կրճատվել է տնտեսության մեջ զբաղվածների թվաքանակը⁷։ Տնտեսական վերափոխումները որոշակի փոփոխություններ առաջացրին աշխատուժի վերաբաշխման բնագավառում։ Եթե 1991 թ. զբաղվածությունը մասնավոր հատվածում կազմել է տնտեսության մեջ զբաղվածների 30,1%-ը, իսկ պետական հատվածում՝ 67,2%-ը, ապա 1998 թ. այն կազմում էր համապատասխանաբար՝ 66,2 և 32,6%, իսկ 1999 թ. համապատասխանաբար՝ 70,6 և 28,9%⁸։ Տնտեսության ճյուղային կառուցվածքում նույնպես կատարվեցին փոփոխություններ, որոնք արդյունաբերության, շինարարության, առողջապահության, կրթության ու գիտության բնագավառներում հանգեցրին զբաղվածության կրճատմանը, միաժամանակ նպաստելով դրա ավելացմանը գյուղատնտեսության և առևտրի ոլորտում։ Տնտեսության մասնավոր հատվածում զբաղվածության մի զգալի մասը բաժին է ընկնում գյուղացիական տնտեսություններին, որոնցում աշխատում է տնտեսության մեջ զբաղվածների մեկ երրորդը։

Տնտեսության մեջ նման վերափոխումները, սեփականության զանգվածային մասնավորեցումը, անկայուն տնտեսական իրավական դաշտը, ընթացիկ տնտեսական հաճախ չհիմնավորված ու սխալ քաղաքականությունը և այլ գործոններ պատճառ դարձան, որ բազմաթիվ ձեռնարկություններ փակվեն կամ աշխատեն խիստ թերբեռնված։ Աշխատողների մեծ մասն անցավ հարկադիր պարապուրդների, ձևական զբաղվածության ու ցածր արտադրողական աշխատանքի։ Աճեց գործազրկությունը։ Աննշան աշխատավարձը և անարդյունավետ զբաղվածությունն առայժմ փոխհատուցվում են պետության թողտվությամբ անլեզակ զբաղվածության և սև շուկայում ձեռներեցությամբ զբաղվելու հնարավորությամբ։

Տասնյակ տարիների ընթացքում երաշխավորված աշխատատեղին և աշխատավարձին սովոր, աշխատասեր մեր ժողովրդի մի գործուն մասը հայտնվեց գործազուրկի կարգավիճակում։ Տնտեսության ազատականացման գործընթացի հետևանքով տեղի ունեցավ նաև աշխատուժի տեղաշարժ՝ պետական սեկտորից դեպի մասնավորը։ Հայաստանի իշխանությունների կողմից աշխատանքային պայմանագրերի կարգավորում և գործարար-վարձու աշխատող հարաբերությունների վերահսկում գրեթե գոյություն չունի։ Այս ամենի հետևանքով, հանրապետությունում տարեցտարի ավելանում է գործազուրկների թիվը։ Ըստ ՀՀ վիճակագրության, պետական ռեզիստրի և վերլուծության նախարարության տվյալների, 1992 թ. հանրապետության տնտեսության մեջ զբաղվածների թիվը կազմել է

⁶ 10 лет содружества Независимых государств (1991-2000), стат. сборник, М., 2001, с. 101-149։ Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 2001, էջ 95։

⁷ Հայաստանի հանրապետության նորագույն պատմության կենտրոնական պետական արխիվ, ֆ. 119, ց. 15, գ. 80, թ. 2, 3, 20։

⁸ Նույն տեղում, գ. 82, թ. 1, 3, 12։

1.550 հազար մարդ, գործազուրկներինը՝ 54,5 հազար, 1996 թ. համապատասխանաբար՝ 1.436 հազար և 1.159 հազար 254 մարդ, 1999 թ.՝ 1.320.1 հազար և 164,2 հազար մարդ, իսկ 2000 թ.՝ 1.283 հազար մարդ և 169,5 հազար մարդ⁹: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ գործազրկության մակարդակը 1992 թ. 1,6%-ից աճել և 1999 թ. հասել է 11,1%-ի, իսկ 2000թ.՝ 11, 7%-ի¹⁰: ՀՀ-ում գրանցված գործազրկությունը բնութագրող տվյալներն ըստ տարածաշրջանների ցույց են տալիս, որ 2000 թ. գործազրկության ամենաբարձր մակարդակը գրանցվել է երկրաշարժի գոտում՝ Շիրակում (23,3%), Լոռիում (17%), ինչպես նաև Սյունիքի մարզում (20,8%): Գրանցված գործազրկության մակարդակը Երևանում եղել է 12,2%¹¹:

Եթե հաշվի առնենք, որ զբաղվածության ծառայություններում գրանցված չէ փախստականների մեծ մասը, որը քաղաքաբնակ լինելով՝ հաճախ հրաժարվում էր գյուղաբնակ կյանքից՝ համալրելով գործազուրկների շարքերը, ինչպես նաև այն, որ պաշտոնապես գործազուրկի կարգավիճակ չէին կարող ստանալ (հիմնականում աշխատանք չունենալու պատճառով) երկիրը լքած հարյուր հազարավոր քաղաքացիները, ապա պատկերն առավել ամբողջական կդառնա: Հանրապետությունում երկար ժամանակ աշխատանք չունեցող գործազուրկները 2000թ. կազմեցին գործազուրկների թվի 75%-ը: Դրանց մեծ մասը մինչև 50 տարեկան էր և չէր աշխատում 1992 թ. ի վեր¹²: Շատ գործազուրկներ չէին գրանցվում: Ավելի դժվար է կանանց աշխատանքի տեղավորման խնդիրը: Գործազուրկ կանանց 85%-ը չի աշխատում վեց տարուց ավելի: Առաջին անգամ աշխատանք փնտրողները կազմում են գործազուրկների թվի 23%-ը: Դրանց 54%-ը ունի միջնակարգ կրթություն¹³: Հատկապես դժվար է այս կարգի գործազուրկներին աշխատանքի տեղավորելու հարցը, քանի որ, իբրև կանոն, գործատուներին վանում է նրանց փորձ և հմտություն չունենալը: Զբաղվածության վրա ազդող գործոններից վճռորոշը տնտեսականն է: Նախկինում գործող բազմաթիվ խոշոր ու միջին ձեռնարկությունների չաշխատելու հետևանքով չձևավորվեց իրական աշխատանքի շուկան: Նման պայմաններում չձևավորվեց սոցիալական ապահովագրության (այդ թվում և գործազրկության) համակարգը: Կառավարությունը 2000 թ. վերջերին ընդունեց միայն հայեցակարգը, ինչն իրագործման գործընթացի սկիզբն էր միայն¹⁴: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ աշխատուժի շուկայում շարունակվում է առաջարկի և պահանջարկի անհամապատասխանության խորացումը: Հաճախ գործազուրկները հրաժարվում են ցածր վարձատրվող կամ իրենց մասնագիտությանն ու որակավորմանը չհամապատասխանող աշխատանքից:

⁹ Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք (1997, 1998), Ե., 2001, էջ 42, 43, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2000 թ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ 84:

¹⁰ Տե՛ս Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 2000, Ե. 2000, էջ 7:

¹¹ Հայաստան 2001, վիճակագրական գրքույկ, Ե., 2001, էջ 16:

¹² Տե՛ս Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 2000, էջ 78:

¹³ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁴ Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժողովածու (1999-2000) գ. Բ, Ե., 1999, էջ 414:

Զբաղվածության խնդիրը հատկապես ծանր է հանրապետության այն տարածքներում ու քաղաքներում, որտեղ մարդը հողի սեփականատեր չէ, և չեն գործում նախկին միջին և մեծ ձեռնարկությունները: Խոսքը Գյումրիի, Վանաձորի, Արթիկի, Չարենցավանի, Հրազդանի, Կապանի, Բերդի և այլ քաղաքների մասին է, որտեղ գործազրկության մակարդակը միջինից 2-3 անգամ բարձր է:

Իրավիճակի վրա դեռևս ազդեցություն չեն գործում փոքր և միջին առևտրի զարգացմանն ուղղված միջոցառումները: Ինքնագրավածությունը խրախուսելու համար պետության կողմից գործազուրկին տրվող անհատույց դրամական միջոցները սպասվելիք արդյունքներ չեն տալիս: Նոր ստեղծվող աշխատատեղերն արագ դառնում են անարդյունավետ, և տնտեսության մեջ «սեղանիկի» մակարդակի առևտուրն ու սպասարկումը մնում են հիմնական եկամուտի միջոցը: Չեն մշակվել զբաղվածության հանրապետական և տարածքային ծրագրեր, չկա աշխատուժի տեղաշարժի մասին հստակ տեղեկատվություն, չեն հաշվարկվել և համարվել ազատ աշխատատեղերը, չեն մշակվել միջին և փոքր գործարարության խրախուսման միջոցներ, չկան անհրաժեշտ լծակներ՝ գործազուրկների վերամասնագիտացման և որակավորման բարձրացման համար: Նոր աշխատատեղերի ստեղծումը մնացել է լոկ թղթի վրա, չեն մշակվել սեփականաշնորհվող ձեռնարկություններում զանգվածային ազատումները զսպող աշխատակարգեր, չի սահմանվել նվազագույն աշխատատեղերի քանակը նման ձեռնարկություններում:

Գործազուրկներին օգնելու նպատակով հանրապետությունում 1996 թ. ստեղծվեց «Փարոս» համակարգը, որտեղ ընդգրկվեց 735.000 ընտանիք (բնակչության շուրջ 86%-ը): Այսպես կոչված «մաքրումների» շնորհիվ 1997 թ. այդ թիվը դարձավ 450.000¹⁵: Ավելին, 1999 թ. անցում կատարվեց ընտանեկան նպաստի համակարգին, որի մեջ 2000 թ. դրությամբ ներառվեց շուրջ 190.000 ընտանիք, և նպաստը բարձրացավ 3500-ից մինչև 7500 դրամի՝ ելնելով կարիքավորությունից և անապահովվածությունից¹⁶: Սակայն այսպիսի նպաստը չի բավարարում մարդու նույնիսկ ամենատարրական պահանջումները: Նպաստների հատկացման նման համակարգը չի բխում ո՛չ պետության, ո՛չ էլ նպաստառուների շահերից և սկզբունքային բարեփոխումների կարիք ունի:

Աշխատանքային շուկայում առաջացած անհավասարակշիռ վիճակի հետևանքով աշխատավարձի միջին մակարդակը չի ապահովում նույնիսկ նվազագույն կենսապայմանները: Համաձայն ՀՀ վիճակագրության, պետական ռեզիստի և վերլուծության նախարարության տվյալների, միջին աշխատավարձի իրական մակարդակը (չնայած վերջին տարիների աճին) շարունակում է մնալ շատ ցածր: Օրինակ, դոլարային արտահայտությամբ, 1997 թ. անվանական միջին աշխատավարձը կազմել է 28, 1998 թ.՝ 34 դոլար, իսկ 2000 թ.՝ 40 դոլար¹⁷: Եթե նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ նվազագույն սպառողական զամբյուղը

¹⁵ Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 1997, Ե. 1997, էջ 52:

¹⁶ Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 2000, էջ 77:

¹⁷ Տե՛ս Հայաստան 2001, վիճակագրական գրքույկ, էջ 21:

ՀՀ-ում 2000 թ. մեկ շնչի հաշվով կազմել է շուրջ 66 դոլար¹⁸, ապա պատկերն առավել ամբողջական կլինի:

Փաստորեն սպառողական ապրանքների գների և աշխատավարձի միջև անհամապատասխանությունը բավական մեծ է: Ընդ որում, բյուջետային և ոչ բյուջետային հիմնարկներում այն էականորեն տարբերվում է: 1999 թ. արդյունաբերությունում զբաղվածների աշխատանքային վաստակը գերազանցել է ազգային տնտեսության միջինը 40%-ով, իսկ գյուղատնտեսության մեջ 23%-ով պակաս է եղել: Ամենացածր վաստակը (միջինի 50-55%) կրթության, առողջապահության և մշակույթի ոլորտում է (միջինից 2,9 անգամ ավելի ցածր)¹⁹:

2000թ. հունվար-դեկտեմբերին բյուջետային կազմակերպություններում զբաղվածների աշխատավարձը կազմել է 14007 դրամ և 1999 թ. համեմատությամբ ավելացել է 14 %-ով, իսկ ոչ բյուջետային կազմակերպություններում զբաղվածներին՝ համապատասխանաբար՝ 26524 դրամ և ավելացել է 16,1 %-ով²⁰: Կառավարության ձեռնարկած որոշ միջոցառումների շնորհիվ թեև նվազում, բայց իսպառ չեն վերանում աշխատավարձի ապառքները: Հաշվարկված աշխատավարձերի մեջ դրանց բաժինը 2000 թ. սեպտեմբերին կազմել է մոտ 37%:

Աշխատաշուկայում գների մակարդակի վրա ազդելու պետության հիմնական միջոցը՝ նվազագույն աշխատավարձը, շարունակում է մնալ խիստ ցածր (մոտ երկու դոլար): Եթե 1992-1994 թթ. ընթացքում պետականորեն երաշխավորված նվազագույն աշխատավարձը վերանայվել է յուրաքանչյուր եռամսյակը մեկ, 1997 թ. ընթացքում մնացել է անփոփոխ և միայն 1999 թ. ավելացել է հնգապատիկ՝ հասնելով 5000 դրամի: Դրան զուգահեռ, 2-3 անգամ ավելացել են պարենային և ոչ պարենային ապրանքների գները: Հանրապետությունում մեկ շնչի հաշվով նվազագույն պարենային զամբյուղը կազմել է 18 հազար դրամ²¹: ՄԱԿ-ի հետազոտությունն ակնառու ցույց է տալիս, որ հարցմանը մասնակցած բնակչության 60%-ը չի կարողանում ապահովել նույնիսկ սննդի համար անհրաժեշտ միջոցներ²²: Հայաստանն աղքատության մեջ գտնվող, աղքատացող երկրներից է, որտեղ առկա են այդ երևույթին ուղեկցող բոլոր բացասական տարրերը: Քանակապես ավելացել է նվազագույն սպառողական զամբյուղի հնարավորություն չունեցողների թիվը: Գնալով նվազում են կրթություն ստանալու և առողջապահության համակարգից օգտվելու հնարավորությունները: Հայաստանի չափանիշներով բարձր աշխատավարձն անգամ մարդուն չի փրկում աղքատությունից. ուղղակի կապ չկա նաև աղքատության և տարիքի, սեռի ու ընտանիքի չափի միջև:

¹⁸ Տե՛ս Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 2000, էջ 77:

¹⁹ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2000 թ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ 92:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 93:

²¹ Տե՛ս Մարդկային զարգացման զեկույց Հայաստան 1998, Ե., 1998, էջ 69, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2000 թ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ 93:

²² Նույն տեղում, Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 1999, էջ 38, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Ե., 1999, էջ 29:

Երկրաշարժի գոտին և Ադրբեջանին սահմանակից շրջանները տնտեսապես առավել պասիվ են, իսկ աղքատների թվով՝ խոցելի: Աղքատության հեռանկարները երկրում, ցավոք, ունեն ամրակայման միտումներ: Այն սկսում է ձևավորվել որպես ապրելակերպ և ուրվագծվում է նրան հարմարվելու մեխանիզմը՝ սոցիալական հավասարության, արդարության, կրթության և առողջապահության հավասար մատչելիությունից հրաժարվելու ուղին, որը հանգեցնում է անձի սոցիալական նշանակության կորստի: Ըստ հաշվարկման նոր ցուցանիշների, ՀՀ մակարդակով պարենային զամբյուղի (աղքատության պարենային գծի) արժեքը 1999 թ. համարվեց 6112 դրամը (ԱՄՆ 13 դոլար), իսկ սպառողական նվազագույն զամբյուղի արժեքը (աղքատության ընդհանուր գիծը) 1 շնչի հաշվով ընդունվեց 10784 դրամը²³: Այս ուսումնասիրությունների շնորհիվ, վիճվարչության և Համաշխարհային բանկի մասնագետների վերլուծումներով, աղքատները Հայաստանում բաժանվեցին սովորական և շատ կամ ծայրահեղ աղքատների, որոնց մեկ շնչի հաշվով միջին ընթացիկ ծախսերը ցածր են եղել աղքատության պարենային գծից: Ըստ ՄԱԿ-ի 1996 թ. տվյալների, հանրապետության բնակչության 23,9%-ը ապրում էր ծայրահեղ աղքատության մեջ, 82,4%-ը՝ վատ, 13,2%-ը՝ բավարար և 4,4%-ը՝ լավ կամ շատ լավ:

2001 թ. հետո փոխվել է աղքատների և շատ աղքատների միջև տոկոսային հարաբերակցությունը: Շատ աղքատ բնակչության տեսակարար կշիռը, ըստ պաշտոնական տվյալների, 1996 թ. համեմատ, կրճատվել է 4,79%-ով: Աղքատները կազմում են բնակչության 32,14%-ը, շատ աղքատները՝ 22,91, իսկ ոչ աղքատները՝ 44,95%-ը²⁴: Այստեղ ակնհայտորեն դրական ազդեցություն է ունեցել ընտանեկան նպաստների համակարգի կիրառումը, քանի որ այն նպատակաուղղված էր չափազանց աղքատ ընտանիքների վիճակի բարելավմանը: Ընտանեկան նպաստի չափը խիստ փոքր էր համարել հարցման ենթարկվածների 56%-ը²⁵: Այսպես, եթե մեկ անձից բաղկացած ընտանիքի նպաստի չափը 4800 դրամ է, ապա միայն կոմունալ-կենցաղային պարտադիր վճարումներն այդպիսի ընտանիքներում կազմում էին 5500 դրամ: Նպաստի չափը 2001թ. շարունակում էր մնալ նույնը, քանզի բյուջետային հնարավորությունները թույլ չէին տալիս ավելացնելու նպաստներին հատկացվող միջոցները: Շարունակում է բարդանալ նաև բյուջետային ոլորտի աշխատողների կացությունը, որոնց, հատկապես ուսուցիչների, գիտնականների և բուժաշխատողների աշխատավարձերի վճարումները կատարվում են ուշացումներով:

Փորձագիտական գնահատումները ցույց են տալիս, որ բնակչության առավել հարուստ խավի եկամուտների 20%-ը գերազանցում է առավել անապահով ընտանիքների 20 %-ի եկամուտները ավելի քան 30 անգամ: Այս միտումները շարունակում են խորանալ: Փաստորեն, հանրապետության ավելի քան 830 հազար

²³ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Ե., 2001, էջ 28:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 44:

²⁵ Հայաստանի մարդկային զարգացման զեկույց 1996, Ե., 1996, էջ 11: Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, էջ 50:

ընտանիքների քառորդ մասը, ՄԱԿ-ի չափանիշներով, կա՛մ բացարձակ աղքատ է, կա՛մ, ինչպես ընդունված է ասել, չքավոր: Եվս 200 հազար ընտանիք հարաբերական աղքատ է: Ընտանիքի այս խմբի օրական եկամուտը կամ ծախսը չի անցնում մեկ ամերիկյան դոլարից²⁶: Իսկ ընդհանուր առմամբ Հայաստանը շարունակում է դասվել ամենից աղքատ երկրների շարքը: Վիճակը վատ է նաև կենսաթոշակային ապահովության բնագավառում: Հանրապետությունում ներկայումս կան շուրջ 580 հազար կենսաթոշակառուներ, որոնց միջին կենսաթոշակը 7-8 դոլար է: Դա այն դեպքում, երբ տարեցտարի թանկանում են էլեկտրաէներգիայի սակագինը, մյուս ապրանքների գները, երբ պարենային զամբյուղի նվազագույն արժեքը, ինչպես նշվեց, անցնում է 30 դոլարից: Ակնհայտ է, որ այս ոլորտը ևս լուրջ վերափոխումների կարիք ունի: 1999-2000 թթ. Այն արժանացավ կառավարության ուշադրությանը, և այս կապակցությամբ մի շարք որոշումներ ընդունվեցին՝ կապված պետական բյուջեից կենսաթոշակների ավելացման հետ²⁷:

Սակայն աղքատության վերացման կամ նույնիսկ նվազեցման մասին խոսելն առայժմ վաղ է, քանի որ այսօր էլ մեր բնակչության գերաշիռ մասը զրկված է ապահով ու առողջ ապրելակերպից: Մարդկանց մի ստվար մասի համար նույնիսկ կենսական պայմանների նվազագույն զամբյուղը շարունակում է անհասանելի ճոխություն համարվել: Հատկապես անմատչելի է հիվանդանոցային բուժ-սպասարկումը, քանի որ դեղերի մեծ մասի արժեքը գերազանցում է աշխատավարձը կամ այլ եկամուտները: Հարստության և աղքատության ահռելի հակադրությունը՝ սոցիալական բևեռացումը, ակնհայտ է, և Հայաստանի ամբողջ բնակչությանը կարելի է բաժանել երկու պայմանական խմբի՝ աղքատներ և ոչ աղքատներ:

Աղքատները ներկա Հայաստանում ակներևորեն կազմում են հատուկ սոցիալական շերտ և բացահայտորեն ազդում են երկրում բարոյական ու հոգեբանական արժեքների ձևավորման վրա: Ըստ պաշտոնական ցուցանիշների, նրանք ներկայացնում են Հայաստանի բնակչության կեսից ավելին, իսկ ըստ հարցումների՝ 80%-ը²⁸, որը ներառում է գյուղացիության շոշափելի մասը, բանվորների մեծ մասը, գիտնականների գերակշռող մասը, ինչպես նաև մանր առևտրականներին, որոնք ձևավորվել են նախորդ շերտերից: Փաստորեն, այսօրվա Հայաստանում սոցիալական խմբերը սահմանազատվում են ըստ ստացած եկամտի: Բնակչության աղքատ խավը բաժանված է երեք խմբի՝ ըստ գոյատևման խնդիրներին դիմակայելու նրանց նվազագույն հնարավորությունների:

Առաջին. ծայրահեղ աղքատներ: Այս խմբի մեջ մտնում են մարդիկ, որոնք ունեն սննդի, հագուստի և կենցաղային պայմանների այնպիսի մակարդակ, որ վտանգում է օրգանիզմի ֆիզիոլոգիական նորմալ գործունեությունը: Նրանց մեջ գերակշռում են փախստականները, գործազուրկները, բյուջետային հիմնարկներ-

²⁶ Նույն տեղում, էջ 58-65, Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 2000, էջ 73:

²⁷ Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենքների ժողովածու (1999-2000), գ.Գ., Ե., 2000, էջ 458, 464-466:

²⁸ Տե՛ս Աղքատությունը և ժողովրդավարությունը Հայաստանում, Ե., 2000, էջ 51:

րից աշխատավարձ ստացող մարդիկ (գիտաշխատողներ, ուսուցիչներ, տեղամասային բժիշկներ և այլն), միայնակ թոշակառուներ: Սրանք կազմում են բնակչության մոտ 13%-ը, որի ծախսերը չեն գերազանցում 17 ԱՄՆ դոլարը²⁹: **Երկրորդ. աղքատներ:** Օրգանիզմի համեմատաբար նորմալ ֆիզիոլոգիական պայմանների բավարարման մակարդակ, երբ սնունդ կա, բայց չկա տեսականու բազմազանություն: Նման ընտանիքներն այսօրվա մասնագիտական և սոցիալական շերտերի իմաստով խիստ բազմազան են, և սրանց նյութական վիճակն արագորեն կարող է իջնել կամ բարձրանալ: Աղքատները կազմում են Հայաստանի բնակչության մոտ 34%-ը, որոնց ամսական ծախսը 17-35 ԱՄՆ դոլար է³⁰: **Երրորդ. համեմատական աղքատներ:** Այս խմբի մեջ մտնողները բավարար միջոցներ ունեն՝ ապահովելու հագուստի և օրգանիզմի նորմալ գործունեության համար անհրաժեշտ սննդի քանակությունը, սակայն իրականում աղքատ են, քանի որ չեն կարող ծրագրավորել իրենց եկամուտները և բավարարել կենցաղային ոչ առաջնային անհրաժեշտության կարիքները (կահույք, կենցաղային տեխնիկա և այլն): Այս խմբի մեջ մտնողները (արտագնա բանվորներ, արտասահմանից բազմաբնույթ օգնություն ստացողներ, փոքր և միջին առևտրականներ, գյուղացիների մի մասը և այլն) կազմում են Հայաստանի բնակչության մոտ 40%-ը: Նրանց ամսական ծախսերը կազմում են 35-55 ԱՄՆ դոլար³¹: **Չորրորդ. սոցիալական շերտը «հարուստներն են»:** Սրանք իշխող ընտրախավն են, պետական բարձր պաշտոնյաներից շատերը, գործարանատերերը, խոշոր առևտրականները և այլն, որոնք վայելում են բոլոր առավելությունները՝ պետական և մասնավոր վարկերի մատչելիություն, պետական ունեցվածքը տնօրինելու հնարավորություն, մասնավոր ձեռնարկատիրությամբ զբաղվելու միջոցներ և այլն, ինչից սովորական քաղաքացիների մեծ մասը զրկված է:

Աղքատության պատկերն առավել ցայտուն է աղետի գոտում և փախստականների բնակավայրերում: Փախստականների ընտանիքների 35%-ը սնունդ հայթայթելու միջոց չունի, իսկ հինգից մեկն անկարող է հայթայթել անգամ օրվա հացը: Աղքատության մեջ է ապրում նաև աղետի գոտու բնակչության կեսից ավելին, որի 15%-ը ծայրահեղ աղքատ է³²:

Հայաստանում աղքատության մասին առավել իրական պատկերացում են տալիս Հայաստանի տարբեր մասերում յոթնամյա գիտարշավների ընթացքում (1993-2000 թթ.) ազգագրագետ-հեղինակների հավաքած նյութերը:

Աղքատության վերաբերյալ պատկերացումները Հայաստանում, որոնք պայմանավորված են տվյալ հասարակության՝ որոշակի ժամանակաշրջանի էթնոմշակութային ողջ համալիրով, մասամբ չեն համապատասխանում ներկա իրավիճակին, երբ աղքատ խավին են վերագրվում նաև բարձրագույն կրթությամբ

²⁹ Հայաստանի մարդկային զարգացման զեկույց 1996, էջ 12, 2000, էջ 73, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Ե., 2001, էջ 62, 64:

³⁰ Նույն տեղում:

³¹ Նույն տեղում:

³² Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 2000, էջ 73:

յամբ, մշակույթի և գիտության ոլորտի աշխատակիցները, նախկինում և այժմ հասարակական հարաբերություններում որոշակի դիրք ունեցողները:

Հանրապետության կառավարությունը, չնայած դեռևս չունի աղքատության և արտագաղթի դեմ պայքարի հաստատված ծրագրեր, ինչպես նաև պաշտոնապես հաստատված չէ նվազագույն սպառողական զամբյուղը, այս ուղղությամբ որոշակի աշխատանքներ են կատարում: Քննարկման գործընթացում են «Աղքատության կրճատման ռազմավարական ծրագիրը» և արտագաղթի քաղաքականության հայեցակարգը: Իրավիճակը որոշ չափով մեղմացնելու նպատակով որոշ կազմակերպությունների կողմից գործնական քայլեր են ձեռնարկվում ինչպես բարեգործական օգնության բաշխման, այնպես էլ հետազոտական աշխատանքների ուղղությամբ: Այսպես, օրինակ, 1999 թ. մարտին Մայր աթոռ Սուրբ Էջմիածնում ստեղծվեց եկեղեցական վարկային հիմնադրամի հայաստանյան մասնաճյուղը, որը փոխառություններ է տրամադրում Հայաստանի առավել աղքատ շրջաններին: Այն 2000 թ. ֆինանսավորել է գյուղատնտեսության հետ կապված 31 ծրագրեր Երևանում, Արմավիրում, Լոռիում, Վայոց Ձորում, Արագածոտնում և Գեղարքունիքում³³:

Հայաստանում սոցիալական շերտավորման հետագա խորացումն ի մի բերելով՝ կարելի է ասել, որ անցման փուլում աղքատությունը կտրուկ աճել է, իսկ եկամուտների բաշխումը՝ վատթարացել: Դրա հետևանքով հանրապետությունում չի դադարում արտագաղթը: Ըստ ՄԱԿ-ի և ՀՀ վիճակաբարության տվյալների՝ Հայաստանի մոտավորապես 3 մլն 802 հազար բնակիչներից 1991-2001 թթ. ընթացքում արտագաղթել է մոտ 1 մլն 300 հազարը, վերադարձածների թիվը կազմել է 380 հազար, այսինքն՝ միգրացիայի զուտ արդյունքը կազմել է 920 հազար մարդ՝ հօգուտ տարագիրների, որը ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող առկա բնակչության թվաքանակի 18%-ն է³⁴: Այդ ժամանակաշրջանում աշխատունակ բնակչության տեսակարար կշիռը նվազել է 7%-ով՝ բնակչության ընդհանուր թվաքանակում կազմելով 51%³⁵: Դրա պատճառն այն է, որ Հայաստանից արտագաղթածների 82%-ը աշխատունակ տարիքում էր: Արտագաղթի ծավալը 1991-1996 թթ. կազմել է մոտ 677 հազար մարդ, իսկ հետագայում տարեկան միջինը՝ 70-150 հազար մարդ³⁶: Ամենամեծ արտագաղթը՝ 250 հազար մարդ, տեղի է ունեցել 1993 թ.³⁷, երբ երկրում արհեստականորեն ծանր պայմաններ էին ստեղծվել բնակչության համար:

Տեղաշարժվողների ընդհանուր թվում նկատելիորեն առանձնանում են երկու տիպի հոսքեր: Առաջինը, որ կազմում է արտագաղթողների 55%-ը, բաղկացած է անհատ տեղաշարժվողներից, որոնք ժամանակավորապես հեռացել են՝ աշխատանք փնտրելու նպատակով և նյութապես օգնում են ընտանիքին: Հայրե-

³³ Նույն տեղում, էջ 74:

³⁴ Տե՛ս Հայաստան 2001, վիճակագրական գրքույկ, էջ 12: Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 2000, էջ 67: Աղքատությունը և ժողովրդավարությունը Հայաստանում, էջ 28:

³⁵ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, էջ 30, 31:

³⁶ Տե՛ս Հայաստանի մարդկային զարգացման զեկույց 1996, էջ 14:

³⁷ Նույն տեղում:

նիքում մնացած հարազատներին ուղղվող դրամական փոխանցումները կազմում են միջին ընտանիքի սպառողական բյուջեի մոտ 15%՝ ը³⁸։ Երկրորդը ընտանեկան գաղթն է։ Ընտանիքով գաղթողների մեծամասնությունը լքում է երկիրը և, ամենայն հավանականությամբ, ընդմիջտ բաժանվում է Հայաստանից։ Արտագաղթն էապես խախտել է բնակչության սեռատարիքային համամասնությունը։ Տղամարդկանց տեսակարար կշիռը սրընթաց նվազել է՝ կազմելով 48,6%, իսկ 2000 թ. հունվարին՝ 44,6%³⁹։

Արտագաղթի հետևանքով բնակչության մեջ տեղի է ունենում տարիքային խմբերի համամասնության խախտում։ Այսպես, նկատվում է մեծահասակների թվի հարաբերական ավելացում։ 60 և ավելի տարիք ունեցողներն այսօր կազմում են բնակչության ընդհանուր թվի 12%-ը, այն դեպքում, երբ 1970-ական թվականներին դա 9% էր⁴⁰։ Այս ցուցանիշը շեշտվում է, եթե հաշվի առնենք նաև կյանքի տևողության կրճատումը։ Մասնագետների գնահատումներով կյանքի միջին տևողությունը Հայաստանում կրճատվել է 9 տարով։

Արտագաղթի վերաբերյալ ուղղակի տվյալների պակասը լրացվում է այնպիսի անուղղակի վկայություններով, ինչպիսիք են ծնելիության և մահվան ուղղակի թվային տվյալները։ Այսպես, 1999 թ. նկատմամբ 2000 թ. բնակչության աճը նվազել է 22,8%-ով, այդ թվում ծնունդը նվազել է 7,1%-ով, իսկ մահացածությունն աճել է 3-8%-ով⁴¹։ Ծնվածների բացարձակ թվաքանակն անկախության ժամանակահատվածում (1991-2001 թթ.) կրճատվել է ավելի քան 2 անգամ։ Գրանցված մահացածների թիվն աճել է 2,3%-ով⁴²։

Բնակչության տեղաշարժերի ակտիվությունը պայմանավորված է եկամուտներով։ Աղքատներն ու հարուստներն առավել քիչ են արտագաղթում։ Առաջիններն այն պատճառով, որ հնարավորություն չունեն, իսկ երկրորդներն ունեն, բայց ցանկություն չունեն։ Հիմնական արտագաղթողները բնակչության միջին ապահովվածություն ունեցող շերտերն են։ Արտագաղթողների մեծ մասն իր բախտը փնտրում է ԱՊՀ երկրներում (հատկապես Ռուսաստանի Դաշնությունում), իսկ 25-30%-ը՝ հեռավոր արտասահմանում⁴³։ Ներկայումս մեծանում է ԱՄՆ և եվրոպական երկրներ արտագաղթողների թիվը։ Այսպես, օրինակ, 1999 թ. ԱՄՆ մեկնելու համար դիմողների թիվը կազմել է 14 հազար, իսկ 2000 թ.՝ 27 հազար մարդ։ Այս աղետալի երևույթի հիմնական պատճառներն են՝ աշխատանքի բացակայությունը (26%), բավարար կենսամակարդակի համար վաստակելու անհնարիությունը (25,9%), ոչ նորմալ կենցաղային պայմանները (13%), Հայաստանի զար-

³⁸ Նույն տեղում, Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 1998, էջ 87, ՀՀ տնտեսության հիմնական բնութագրիչները, Ե., 1999, էջ 16։

³⁹ Մարդկային զարգացման զեկույց, Հայաստան 1998, էջ 87, Հայաստան 2001, վիճակագրական գրքույկ, էջ 13։

⁴⁰ Հայաստան 2001, վիճակագրական գրքույկ, էջ 12, Աղքատությունը և ժողովրդավարությունը Հայաստանում, էջ 28։

⁴¹ Նույն տեղում։

⁴² Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, Ե., 2001, էջ 30։

⁴³ ՀՀ տնտեսության հիմնական բնութագրիչները, Ե., 1999, էջ 16։

գացման հեռանկարների նկատմամբ հավատի բացակայությունը (11,8%) և այլն⁴⁴: Արտագաղթի գլխավոր պատճառներից են նաև փոփոխված իրավիճակներին հարմարվելու հոգեբանական հիմնախնդիրը՝ վերամասնագիտացման հարցի լուծման փաստացի անհնարինությունը, վստահության, անձնական անվտանգության զգացողության բացակայությունը: Դա վերաբերում է հատկապես բնակչության գործարար հատվածին: Փորձագետները գտնում են, որ բնակչության տեղաշարժման բարձր ակտիվությունը Հայաստանում դեռ երկար կպահպանվի:

Դժբախտաբար, ՀՀ իշխանությունների կողմից բավականաչափ չի գիտակցվում հասարակության մեջ ժողովրդագրական ճգնաժամի խորությունը՝ կապված արտագաղթի հետ: Հետևաբար, այդ ուղղությամբ համապատասխան քաղաքականություն չի մշակվում: Սոցիալական պաշտպանվածության ծրագրերի բացակայությունը ներկայումս ավելի է վատթարացնում արտագաղթի շնորհիվ առաջացած ժողովրդագրական իրավիճակը: Արտագաղթողների մեծ մասն ունի կրթական բարձր մակարդակ: Բարձրագույն և թերի բարձրագույն կրթություն ունեցողների բաժինը Հայաստանի 16 տարեկանից բարձր տարիք ունեցող բնակչության մեջ կազմում է 25%, որոնց մոտ կեսն ունի համալսարանական կամ մասնագիտական կրթություն⁴⁵: Բնակչության ամենակրթված հատվածը երկիրը լքում է այլ խմբերից առավել: ՄԱԿ-ի տվյալները վկայում են, որ արտագաղթն առավել ինտենսիվ է մասնագետների շրջանում: Հայաստանը 1990-1995 թթ. կորցրել է մասնագետների ընդհանուր թվի մեկ երրորդը, մինչդեռ կորուստները փաստաբանների, տնտեսագետների, մանկավարժների և բարձրագույն կրթություն ունեցող այլ մասնագետների շրջանում կազմում են ընդամենը 12%⁴⁶: Այս տարբերությունը հասկանալի կդառնա, եթե հաշվի առնվի որոշ մասնագիտությունների համար փոփոխվող շուկայական պահանջարկը, որն իր հերթին հանգեցնում է կառուցվածքային գործազրկության: Այսպիսով, որոշ մասնագիտությունների տեր մարդիկ իրախուսվում և մնում են Հայաստանում, մինչդեռ մյուսներն արտագաղթում են: Այս ամենը բացասական ազդեցություն է ունենում ոչ միայն հանրապետության գիտակրթական մակարդակի, այլև՝ սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա:

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 16, Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2000 թ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ 186:

⁴⁵ Հայաստան 2001, վիճակագրական գրքույկ, էջ 28, 29, Էլեկտրոնային զարգացումը և Հայաստանը, Գլոբալ մարդկային զեկույց 2001, Ե., 2001, էջ 52, 53:

⁴⁶ Տե՛ս Հայաստանի մարդկային զարգացման զեկույց 1996, էջ 14, Էլեկտրոնային զարգացումը և Հայաստանը, Գլոբալ մարդկային զեկույց 2001, էջ 52, 53:

**СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
(1990-2003 гг.)**

МИНАСЯН Э. Г.

Резюме

Статья посвящена реформам, которые в настоящее время проводятся в социальной политике Армении. Показано, что преобразования в социальной сфере до сих пор имели скорее стратегический, нежели тактический характер. На сегодняшний день социальные преобразования находятся на стадии решения, а нынешние упущения связаны, с одной стороны, с возможностями экономического потенциала республики, с другой - с отсутствием единой социальной концепции. В качестве положительного сдвига в этой области следует отметить структурные преобразования: внедрение новой системы социального обеспечения, программы переквалификации социальных работников и др.